

б) аффрикаты *č'*, *dž'*, чередующиеся с общелитовскими смычными в некоторых экспрессивных словах типа *čiūtinti: kiūtinti* «плестись, медленно идти», *džiugėti* «звякать»: *giugyti* «бряцать, трясти, хлопать»;

в) реликтовое *ei* (>*ē*), соответствующее литовско-латышскому *ie*, сохранившееся в топониме окрестностей Вейвирже-най (Клайпедский р-н) *Lėipaičiai* (диал. *lé:pá:té:*) и в некоторых аппелятивах типа *greibti* «хватать», *preikālas* «наковальня», *preiminė* «передняя»;

г) немотивированная долгота или полудолгота первого компонента предударных дифтонгов и дифтонгических сочетаний, напр.: *pla.ukė* «(ты) плыл», *pava.rgāu* «(я) устал».

С некоторой оговоркой следствием куршского влияния можно считать большую частоту открытых гласных *é*, *o*, восходящих к *i*, *u*, наблюдаемую в западных («кретингских») говорах северожемайского наречия.

Такие явления, как оттяжка (ретракция) ударения и так называемый прерывистый (глоттализированный) тон проще всего объясняются как результат внутреннего развития говоров чисто литовского типа. Основную роль в этой эволюции сыграло сокращение долгих безударных гласных во флексии и утрата кратких гласных.

О языковых контактах свидетельствуют и весьма многочисленные случаи аналогических выравниваний, наблюдаемые в западной части северожемайского наречия.

ZEMAIČIŲ ETNOGENEZĖ

(Archeologijos duomenimis)

ADOLFAS TAUTAVIČIUS

Jau šeštas šimtmetis ginčijamasi dėl žemaičių ribų. Nesutarimai prasidėjo XV a. pradžioje tarp Lietuvos ir Kryžiuočių ordino (XV a. karai ir ginčai su kryžiuočiais aptarti tam skirtoje monografijoje) ¹. XX a. antrajame dešimtmetyje dėl jų ėmė ginčytis lingvistai ², istorikai ³ ir archeologai ⁴. Mat ir kalbininkai, ir istorikai XIII—XVI a. dokumentus skirtingai interpretavo, ir todėl nurodė įvairias žemaičių teritorijos ribas. Archeologai pastebėta I m. e. tūkstantmečio mirusiųjų laidojimo papročių nevienodumą aiškino gentiniais skirtumais, bandė vienus ar kitus paminklus sieti su ta ar kita genčių sąjunga. Tačiau dėl nepakankamo paminklų ištyrimo iki pat XX a. septyntojo dešimtmečio vidurio sunku buvo tiksliau apibūdinti tuos skirtumus ir dar sunkiau nustatyti jų paplitimą, o kartu ir apibrėžti senąsias genčių teritorijas.

Nors archeologai žemaičių ieško jau I m. e. tūkstantmetyje, mūsų istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad žemaičių etninio vienetu, t. y. žemaičių genčių sąjungos, iš viso nebuvo. Aiškinant žemaičių kilmę, iki šiol buvo remiamasi tik XV a. pradžios Vytauto teiginiu, kad žemaičiai yra žemumoje gyvenantys lietuviai, ir kalbininko K. Būgos teorija, kad lietuviai į dabartinę teritoriją atėjo tik I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje ir toliau slinko iš rytų į vakarus, į kuršių gyventas žemes, ir kad vakarinė lietuvių dalis, gyvenusi vakaruose iki Dubysos ir Ventos, šiaurėje — iki Mūšos ir rytuose — iki Neries, buvusi pavadinta žemaičiais. Šis vardas atsiradęs tik XIII a., ilgainiui žemaičiai praradę lietuvių vardą ir pasistūmę į vakarus, už Dubysos, kur iki tol gyvenę kuršiai ⁵. Todėl K. Būga savo sudarytuose baltų genčių žemėlapiuose apie 500 m. e. m. žemaičių visai neišskiria ⁶, o apie 1201 m. rodo juos gyvenusius Vidurio lygumoje ⁷.

Remiantis šiuo aiškinimu, buvo sudarytas vadinamasis lietuvių kalbos geneologijos medis, iš kurio matyti, kad apie VI—VII a. iš rytų baltų prokalbės galutinai susiformavo lietuvių kalba ⁸. Vieni kalbininkai teigia, kad tik XV a. ar dar vėliau ⁹, kiti — kad gal ir XIII a. ¹⁰ lietuvių kalba suskilusi į žemaičių ir aukštaičių tarmes.

Kalbininkų teoriją apie žemaičių kilmę besąlygiškai yra priėmę Lietuvos istorikai. Spaudoje aptinkame tokius teiginius, kaip pavyzdžiui: „... aukštaičiai ir žemaičiai tik vėlyvos etnografinės tarminės grupės“ ¹¹; „žemaičių ir aukštaičių genčių, iš kurių būtų susidariusi lietuvių tauta, nebuvo“ ¹²; žemaičiai „... senovėje reiškė

tik geografinę sąvoką: šiuo vardu buvo vadinami lietuviai, gyvenantys į vakarus nuo Nevėžio, būtent žemumos gyventojai“¹⁸.

Tuo tarpu archeologai konstatuoja I m. e. tūkstantmetyje Lietuvoje buvus gana didelį materialinės ir dvasinės kultūros įvairumą ir dažnai šį reiškinį aiškina gentiniais skirtumais, nes nustatyta, kad gentys ir tautos skiriasi ne tik kalba, bet ir papročiais, taip pat įvairiais materialinės kultūros bruožais. Tarp Baltijos jūros ir Nevėžio archeologai randa V—XII amžiuje buvus 4 ar 5 sritis, kurias sieja su kuršių (šiaurės vakaruose), skalvių ir lamatiečių (pietvakariuose), žiemgalių (šiaurės rytuose), aukštaičių (rytinis pakraštys) ir žemaičių (centrinė Žemaitija) gyventais plotais¹⁴.

Šio straipsnio autorius, remdamasis I m. e. tūkstantmečio senkapių ir pilkapių kartografavimo duomenimis, centrinėje Žemaitijos dalyje lokalizavo V—XII a. žemaičių gyventus plotus¹⁵. Vakaruose jie siekia Sedos, Telšių, Zarėnų ir Rietavo apylinkes bei Jūros upę iki Tauragės apylinkių, pietuose — Tauragės, Eržvilko, Ariogalos, rytuose — Krakių, Grinkiškio, Šiaulių apylinkes.

Žemaičiams priskiriamoje srityje — centrinėje Žemaitijos dalyje — nuo IV a. pabaigos mirusieji laidojami nedeginti senkapiuose (plokštiniuose kapuose). Iki pat XIII a. pradžios degintų mirusiųjų kapai čia sudaro tik menką dalį (iki 5%) ir aptinkami daugiausia tik žemaičių gyvento ploto pakraščiuose, prie ribos su kuršiais (Žašinas) ar skalvių kaimynystėje (Bikavėnai). Paprotys mirusiuosius laidoti nedegintus skiria žemaičius nuo kaimynų ir giminių aukštaičių, skalvių ir kuršių, kurie nuo VII—VIII a. vis dažniau savo mirusiuosius degino. Šiuo atžvilgiu žemaičiai artimiausi šiaurės rytų kaimynams žiemgaliams, kurie taip pat nedegino mirusiųjų.

Žemaičiams taip pat būdingas VII a. paplitęs paprotys su vyru žirgą laidoti tik simboliškai — t. y. į kapą virš karsto dėti žirgo galvą (Požerė, Kaštaunaliai, Bikavėnai, Paragaudis, Upyna, Žašinas ir kt.), o visas žirgas kartu su mirusiuoju laidojamas labai retai ir tai tik XI—XII a.

Žemaičių, kuršių, žiemgalių vyrai ir moterys drabužius puošė (susegdavo) dažniausiai skirtingais papuošalais: vyrai — segėmis, o moterys — smeigtukais. Tačiau šiam bendram reiškiniui būdingi lokaliniai skirtumai. Kuršės moterys apsiaustą (skarą) ant krūtinės segdavo vienu stambiu smeigtuku, žiemgalės — dviem grandinėle sujungtais smeigtukais (po vieną prie peties ar šono). Žemaitėms kape abu smeigtukai būdavo tik padedami ant krūtinės ar juosmens, dažnai grandinėle apvyniojama apie smeigtukus. Žemaitės ir žiemgalės V—VIII a. naudojosio tokio pat dydžio ir formos nuokamieniais¹⁶, trikampėmis galvutėmis¹⁷, žiediniais¹⁸, kiaurakryžmiais¹⁹, kryžiniais²⁰ bei kitų formų smeigtukais. Jos puošė ir panašiomis apyrankėmis (su iškilia trikampe briauna, rankogalinėmis)²¹, taip pat I m. e. tūkstantmečio viduryje ir antroje pusėje nešiojo apgalvius (vainikus) iš kelių eilių žalvarinių įvijėlių, sujungtų skersinėmis plokštelėmis, bei stambią ilgą žalvarinę

įviją ant pakaušio²². Tačiau galima pastebėti ir nedidelių lokaliųjų skirtumų, pvz., žemaitės apgalvio galai ant pakaušio kartais buvo jungiami pailga ornamentuota žalvario plokštele²³ (Pakalniškiai, Sarkai), o žiemgalės puošėsi ir apgalviais iš stambių beveik kvadratinųjų žalvarinių plokštelių (kai kada padengtų sidabru), sujungtų trumpomis įvijėlėmis²⁴ (Dovainiškis, Gibaičiai, Jauneikiai, Lieporai, Meldiniai, Rudiškiai ir kt.)²⁵.

Vyrai puošėsi panašiomis lankinėmis ilgakojėmis, laiptelinėmis, skliutakojėmis ir kitų formų segėmis. VII—VIII a. ir žemaičiai, ir žiemgaliai vartojo tokios pat formos plačiuosius kovos peilius²⁶, tik į kapą jie buvo dedami skirtingai: žiemgalių — kiek įstrižiau kojų, žemiau dubens, o žemaičių — prie mirusiojo šono. Be to, vieni ir kiti retkarčiais į vyro kapą dėdavo įmovinę vedegą²⁷.

Kai kurie V—VIII a. žemaičių materialinės kultūros bruožai, pvz., grublėtoji keramika²⁸, geležiniai įmoviniai kirviai²⁹ ir dalis papuošalų, būdingi ne tik žiemgaliams, bet ir kitoms kaimyninėms gentims.

Taigi seniausioji žemaičių kultūra (V—VIII a.) daugiausia bendrų bruožų turi su to paties laiko žiemgalių kultūra: panašūs mirusiųjų laidojimo papročiai, mirusiajam dedamos beveik vienos įkapės, tos pačios formos papuošalai, įrankiai ir ginklai.

Nuo VIII a. stiprėja kuršių ir skalvių kultūros įtaka. Be to, žemaičių kultūra įgauna vis daugiau savitų (lokaliųjų) bruožų. Antai tuo metu pasirodo vietiniai papuošalai; moterų kūgio formos kepuraitės, visos apsuktos žalvario grandelėmis³⁰ (Bikavėnai, Paragaudis, Upyna, Žašinas), vėlyvi nuokamieniai smeigtukai³¹. Žemaičių vyrų kapuose neberandami platieji kovos peiliai, kuriuos žiemgaliai dar vartojo IX—X a.³² Žemaičiai X—XII a. dažniau vyrams į kapą deda žąslus, balno kilpas, o žiemgalių kapams žirgo aprangos daiktai nebūdingi.

Žemaičių ir žiemgalių bendrų senosios kultūros bruožų gausumas, kultūrų panašumas, matyt, atspindi glaudžius šių genčių tarpusavio ryšius ir artimą giminystę, kurią patvirtina ir jų kilmė. Žemaičių ir žiemgalių kultūrinės sritys išsiskyrė iš I—IV a. pilkapių su akmenų vainikais ir nedegintų žmonių kapais kultūrinės srities. Jų protėvių kultūra I—IV a. turėjo dar daugiau bendrų bruožų. Tuo metu dar negalima išvesti aiškesnės ribos tarp vienu ir kitų gyventų plotų.

Bendra kilmė ir artima giminystė nulėmė vėlesnės žemaičių ir žiemgalių kultūros panašumą, gentinių ryšių glaudumą. Tai liudija dar vienas reiškinys. Yra pastebėta, kad tarp genčių gyventų plotų dažniausiai lieka tuščias ar retai apgyventas ruožas, galimas dalykas, senovėje buvusi miškų juosta, kuri vėliau palaipsniui iš vienos ir kitos pusės kolonizuojama. Tarp žemaičių ir žiemgalių tokio tuščio tarpo tarsi ir nėra. Tai rodo gausūs senkapiai Kuršėnų, Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse. Čia randama daug žemaičių ir žiemgalių senkapiams būdingų radinių.

Tuo tarpu tarp kuršių ir žemaičių gyvento ploto, į pietus nuo Mažeikių, Sedos—Telšių—Žarėnų ruože, V—XIII a. senkapių reta. Pvz., dabar žinomą vieną iš toliausiai į rytus esantį kuršišką Si-raičių (į vakarus nuo Telšių) ir žemaitišką Juodsodės senkapį (į rytus nuo Telšių) skiria keliolika kilometrų. Tarp žemaičių ir skalvių—latmatiečių liko tuščios Vainuto apylinkės. Panašiai, atrodo, retai buvo apgyventas ruožas tarp Žemaičių aukštumos pietinio krašto ir Nemuno.

Reikia pridurti, kad žemaičių ir žiemgalių artimumą, nors ir netiesiogiai, liudija XIII a. rašytiniai šaltiniai. XIII a. vokiečių kronikos dažnai mini Pabaltijyje gyvenusių genčių tarpusavio vaidus, kuriais sumaniai naudojosi kalavijuočiai. Jose aprašomos latgalių kovos su estų ir lyvių gentimis, lietuvių įsiveržimai į latgalių žemes, nedraugiški lietuvių ir žiemgalių santykiai, bet niekada neužsimenama apie žemaičių ir žiemgalių susidūrimus. 1236 m. Saulės mūšyje žiemgaliai perėjo į lietuvių—žemaičių pusę. Pagaliau žemaičių ir žiemgalių giminystę turbūt parodo ir jų vardų panašumas.

Iš visų suminėtu faktų matome, kad žemaičių genčių sąjungos, kaip kultūrinio-etninio vieneto centrinėje Žemaitijos dalyje, būta nuo IV a. pabaigos—V amžiaus. Ši genčių grupė turėjo savus mirusiųjų laidojimo papročius, savitą kultūrą, savo teritoriją ir tikriausiai savo kalbą (tarmę). Taigi ji yra kur kas senesnė, negu teigiama Lietuvos kalbininkų ir istorikų ligšioliniuose darbuose. Žemaičių pradžios reikėtų ieškoti ne XIII—XV a., bet IV—VI a. ar net kiek anksčiau, nes sunku pasakyti, ar, gentims konsoliduojantis apie skirtingus centrus, pirma įvyko kalbinis skilimas, ilgainiui suformavęs atskiras genčių sąjungas, ar, susidarius dviem genčių sąjungoms (žemaičių ir žiemgalių), jų tarmės ėmė tolti viena nuo kitos.

Žemaičių genčių sąjunga yra ne tik daug senesnė, bet ir jos kilmė sudėtingesnė, negu mums iki šiol atrodė. Pirmiausia, žemaičių ir žiemgalių gentys turi bendrą motiną — I—IV a. Žemaitijos ir šiaurinės Lietuvos dalies bei Žiemgalos pilkapių kultūrą³³, kuri susiformavo brūkšniuotosios keramikos arealo vakariniame pakraštyje, nors iš čia I tūkstantmečio pr. m. e. paminklų turime dar labai mažai³⁴. Atrodytų, kad šis vakarinis brūkšniuotosios keramikos arealo pakraštys tuo metu buvo retai apgyventas. Mūsų eros pradžioje brūkšniuotosios keramikos kultūra čia išnyksta, ją pakeičia grublėtoji, be to, kartu paplinta iš žemės pilti pilkapiai su akmenų vainikais ir nedegintų mirusiųjų kapais³⁵. Taigi žemaičių genčių sąjunga susidarė ne lietuvių kalbai (ir tautai) suskilus į žemaičių ir aukštaičių tarmes.

Jei priimsime hipotezę, kad brūkšniuotosios keramikos kultūrą paliko rytinių baltų gentys, gyvenusios I tūkstantmetyje pr. m. e. ir kalbėjusios rytų baltų prokalbe, tai turėtumėm sutikti, kad ši kultūra, ar tai padaugėjus gyventojų, ar tai stiprėjant ryšiams su kitomis gentimis, ar tai dėl kitų priežasčių, diferencijuojasi, skyla.

Mūsų eros pradžioje, galimas dalykas, vakarų baltų įtakoje (taip teigti tarsi leistų grublėtosios keramikos plitimas) atsiskyrė brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo vakariniame pakraštyje gyvenusios gentys ir sudarė pražemaičius ir pražiemgalius, kurie savo ruožtu IV—V a. ar IV—VI a. suskilo į atskiras žemaičių ir žiemgalių genčių sąjungas.

Beveik tuo pačiu metu (IV a. pabaigoje—V a.) įvyko antrasis likusios brūkšniuotosios keramikos kultūros srities, arba likusių rytų baltų, skilimas. Rytinėje Lietuvos dalyje ir vakariniame Baltarusijos pakraštyje galima išskirti sritį, kurioje aptinkami rytų Lietuvos tipo pilkapiai³⁶, išsilaikę čia iki XII a. pabaigos ir palikti greičiausiai lietuvių genčių³⁷. Į rytus nuo lietuvių — likusioje brūkšniuotosios keramikos kultūros srityje — susiformavo vadinamoji Bancerovo kultūra, sietina su Aukštutinio Padneprio baltų gentimis.

Taigi žemaičių genčių atsiskyrimas iš rytų baltų buvo ilgas ir sudėtingas procesas. Jis prasidėjo bent ketvertu amžių anksčiau negu lietuvių, nors ir pasibaigė beveik tuo pačiu metu — IV a. pabaigoje ir VI amžiuje. Galime nurodyti du etapus: 1) m. e. pradžia, 2) IV a. pabaiga—VI a.

Turimos archeologinės medžiagos, senųjų kultūrų interpretacija duoda skirtingą vaizdą, negu iki šiol lingvistai aiškino. Žemaičių genčių sąjungos ištakos siekia I m. e. tūkstantmečio vidurį. Žemaičiai atsirado ne XIII ar XV a. lietuviams diferencijuojantis į aukštaičius ir žemaičius, o I—V a. rytų baltams suskylant į mažesnes genčių sąjungas. Žemaičių genčių sąjunga, kaip ir žiemgalių, lietuvių, latgalių, išsilaikė nuo V iki XIII amžiaus. Tai leido žemaičiams ne tik sukurti savitą kultūrą, suformuoti savus papročius, bet, matyt, ir kai kuriuos savitus gentinės bendruomenės organizacijos bruožus. Kaip tik dėl to ir pasidaro labiau suprantamesnis vadinamasis žemaičių „separatizmas“ Lietuvos feodalinėje valstybėje XIII—XVI a., nes tuo metu žemaičių „atskirumas“ turėjo jau gilią šaknis. Daugelis faktų leidžia spėti, kad žemaičiai XII a. pabaigoje ir XIII a. pirmojoje pusėje siekė sudaryti savo valstybę. Tuo metu žemaičių kunigaikščių priklausomybėn buvo patekę pietiniai kuršiai ir dalis vakarinių aukštaičių, vienokiais ar kitokiais ryšiais su jais buvo susiję skalviai ir nadruviai. Žemaičių kunigaikštis Vykintas savo galia ir turtais prilygo Lietuvos valdovui Mindaugui. XIII a. viduryje įvyko dviejų besikuriančių valstybių — Lietuvos ir Žemaitijos — valdovų susidūrimas. Jį laimėjo Mindaugas, žemaičiai pateko jo valdomos Lietuvos priklausomybėn. Žemaičius jungtis prie Lietuvos vertė kalavijuočių ir kryžiuočių puolimai.

Per XIII—XIV a. karus Žemaitijos pakraščiai (skalvių, kuršių, žiemgalių žemės) buvo nuniokoti. Kai kurie šių sričių gyventojai (dalis skalvių, kuršių, nemažai žiemgalių) persikėlė į centrinę Žemaitijos dalį. Šis žemaičių maišymasis su giminėmis gentimis,

matyt, įnešė naujų elementų į žemaičių tarmę, ją taip „sumodernino“, kad lingvistams dabar žemaičių tarmė atrodo visai jauna, gimusi tik XIII ar net XV amžiuje. Bet ar nevertėtų kalbininkams paieškoti žemaičių tarmėje ir senesnių kalbos sluoksnių.

NUORODOS

1. Zr. Dundulis B. Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės.— V., 1960.
2. Būga K. Aiščių praeitis vietų vardų šviesoje.— K., 1924; Būga K. Rinkiniai raštai (toliau — BRR).— V., 1961, t. 3, žemėl., p. 739; Salys A. Die žemaitischen Mundarten. I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets.— Tauta ir žodis, 1930, kn. 6.
3. Klimas P. Lietuvių senovės bruožai.— V., 1919, p. 35; Mortensenas H. Žemaičių augstės reikšmė žemaičių giminės sienai nustatyti.— Švietimo darbas, 1922, Nr. 1—2, p. 32—35; Zajaczkowski S. Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII.— Lwów, 1925, p. 18—42 ir žemėl.; Mortensen geb. Heinrich G. Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Pr. Litauen.— Memel, 1927, S. 47—60; Łowmiański H. Studya nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego.— Wilno, 1932, t. 2, p. 70—106; Mortensen H. Neues zur Frage der mittelalterlichen Nordgrenze der Litauer.— Zeitschrift für slawische Philologie, 1933, t. 10, S. 300—304; Pakarklis P. Klaipėdos srities gyventojų tautybė prieš vokiečių ordino atėjimą.— K., 1933; Pryšmantas V. Ne kuršiai, bet žemaičiai.— Vairas, 1933, Nr. 1—2; Vileišis V. Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje.— K., 1935, p. 45—53; Mortensen H. und Mortensen G. Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. 2. Die Wildnis im östlichen Preussen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung.— Leipzig, 1938, S. 171—198 ir žemėl. 1.
4. Alseikaitė M. Die Bestattung in Litauen.— Tübingen, 1946, žemėl. 4; Гуревич Ф. Д. Обряды погребения в Литве.— Краткие сообщения Института истории материальной культуры (toliau — КСИИМК), М., 1947, вып. 18, с. 34; Sturms E. Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauske mit einem Exkurs: frühgeschichtliche Fundgruppen und heutige Dialektgrenzen in Lettland und Litauen.— In: Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift zum 60 Geburtstag von Ernst Wahle. Heidelberg, 1950, S. 68—75, žemėl. 1, 2; Куликаускас П. Исследования археологических памятников Литвы.— КСИИМК, М., 1952, вып. 42, с. 100, 104; Куликаускас Р. Погребальные памятники Литвы конца I—начала II тысячелетия нашей эры.— КСИИМК, 1952, вып. 42, с. 118, 120; Куликаускас П. Некоторые данные о первоначальном заселении территории Литвы и племенных групп в I и начале II тысячелетия н. э. по данным археологии.— В кн.: Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 г.). М., 1954, с. 46; Моора Х. А., Археологические памятники I—IV вв. в Прибалтике.— КСИИМК, 1954, вып. 53, с. 9; Яблонский-Римантене Я. О древнейших культурных областях на территории Литвы.— Советская этнография, 1955, № 3, с. 3—19; Gimbutas M. The Balts.— London, 1963, žemėl. 1; цы.— В кн.: Народы европейской части СССР. М., 1964, т. 2, с. 15, карта.
5. Būga K. Kalba ir senovė.— K., 1922, d. 1; BRR, t. 2, p. 11; Būga K. Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai.— K., 1924; BRR, t. 3, p. 85—86.
6. Būga K. Aiščių praeitis vietų vardų šviesoje.— K., 1924; BRR, t. 3, p. 732.
7. Ten pat, p. 739.
8. Karaliūnas S. Lietuvių kalbos kilmė.— Mokslas ir gyvenimas, 1967, Nr. 2, p. 23—26; Mažiulis V. Pasaulio tautų kalbos.— V., 1979, p. 12.
9. Salys A. Kelios pastabos tarmių istorijai.— Archivum philologicum, K., 1933, t. 4, p. 22—26.
10. Girdeinis A. Kada gi žemaičių tarmė atsiskyrė nuo aukštaičių.— Kalbotyra, 1971, t. 22(1), p. 86.
11. Jurginis J. Aisčiai, baltai, lietuviai.— Mokslas ir gyvenimas, 1966, Nr. 9, p. 11—12.
12. To paties. Žemaitija ir Lietuva.— Mokslas ir gyvenimas, 1967, Nr. 8, p. 30.
13. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija.— V., 1971, t. 3, p. 881.
14. Lietuvos TSR archeologijos atlasas (toliau — LAA).— V., 1977, t. 3, žemėl. 8 ir 9.
15. Таутавичюс А. Территория жемайтов по археологическим данным V—XII вв.— В кн.: 20 лет. В., 1968, с. 61—63; LAA, 1977, t. 3, žemėl. 8 : 4 ir 9 : 4.
16. LAA, 1978, t. 4, žemėl. 45.
17. Ten pat, žemėl. 46 : 1 ir 2.
18. Ten pat, žemėl. 47.
19. Ten pat, žemėl. 48 : 1.
20. Ten pat, žemėl. 48 : 2.
21. Ten pat, žemėl. 54.
22. Michelbertas M. V m. e. a. Daujėnų apgalvis.— Istorija, 1972, t. 13(1), p. 121—131; Merkevičius A. Sauginių (Šiaulių raj.) senkapio tyrinėjimai 1973 m.— Kн.: Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais (toliau — AETL). V., 1974, p. 60—61, pav. 8.
23. Tautavičienė B. Šarkų (Šilalės raj.) senkapis.— Kн.: AETL. V., 1974, p. 70, pav. 10.
24. Tautavičius A., Tautavičienė B. Jauneikių (Joniškio raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 metais.— Kн.: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976—1977 metais. V., 1978, p. 159 ir 162.
25. Michelbertas M. Min. veik., p. 127—129.
26. LAA, 1978, t. 4, žemėl. 69.
27. Ten pat, žemėl. 64 : 2.
28. LAA, 1975, t. 2, p. 24—25, žemėl. 7.
29. LAA, 1978, t. 4, žemėl. 63.
30. Tautavičius A. Vakarinės Žemaitijos dalies IX—XII a. moterų kepuraitės.— Muziejai ir paminklai, V., 1970, p. 112—114.
31. LAA, 1978, t. 4, žemėl. 45 : 2.
32. Latvijas PSR archeologija.— Rīgā, 1974, p. 241.
33. LAA, 1977, t. 3, p. 11, žemėl. 7 : 3.
34. LAA, 1975, t. 2, žemėl. 5.
35. Ten pat, p. 14.
36. Tautavičius A. Rytų Lietuvos pilkapiai.— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A, 1955, t. 1, p. 91—92; Таутавичюс А. Восточно-литовские курганы.— В кн.: Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959, с. 142, рис. 13; LAA, 1977, t. 3, p. 12—14, žemėl. 8 : 1 ir 9 : 1.
37. Tautavičius A. Rytų Lietuvos pilkapiai, p. 97; Таутавичюс А. Восточнолитовские курганы, с. 142; LAA, 1977, t. 3, p. 14.

ЭТНОГЕНЕЗ ЖЕМАЙТОВ

(по археологическим данным)

А. ТАУТАВИЧЮС

Резюме

В литовской лингвистике преобладает мнение, что жемайтские диалекты являются поздними, сложились в эпоху феодализма, отделившись от других диалектов литовского языка, или в процессе литуанизации куршей, которые, якобы, жили почти на всей территории Жемайтии. Мнение лингвистов принято многими историками. В литовской исторической науке «жемайты» только этнографическое понятие, существование жемайтских племен отрицается вообще. Однако археологи уже в 30—40-х годах XX в. отмечали разнообразие культуры древних жителей Жемайтии и высказывали предположение, что часть памятников I тысячелетия н. э. оставлена жемайтами.

Разведка, раскопки и картографирование погребальных памятников V—XIII вв. исторической Жемайтии (т. е. территории между Балтийским морем, р. Неман (Нямунас) и его правым притоком р. Нявежис) уже в 1968 г. позволили автору данной статьи выделить 5 или 6 групп этих памятников: 1. Северо-западную VIII—XIII вв., которая относится к куршам, упомянутым в письменных источниках IX в. 2. Группу могильников VII—XIII вв. у Куршского залива, в окрестностях Прекуле—Швекшна и Шилуте, которую следует отнести к ламатыйцам (жителям упомянутой в XIII в. Ламаты). 3. Группу могильников скальвов по обоим берегам р. Неман, у нижнего течения р. Юра (2 и 3-я близкородственные группы могут быть объединены в одну). 4. Северо-восточная окраина Жемайтии с могильниками VI—XIII вв. земгалов. 5. Центральная часть Жемайтии с могильниками V—XIII вв. и 6. Восточная окраина исторической Жемайтии, т. е. восточнее р. Шушве (правый приток р. Нявежис) и Дубисы.

По мнению автора, могильники центральной Жемайтии следует отнести к жемайтам, а последнюю — восточную — к восточным соседям жемайтов — аукштайтам. Ареал предполагаемых жемайтских могильников на западе достигает р. Юра (приток Немана) и р. Вардува (приток р. Вянта), на севере охватывает верхнее течение р. Вянта, а на востоке достигает рек Шушве и Дубиса. На юге, по-видимому, он не достигал правого берега Немана.

Для могильников данной территории характерны погребения с трупоположениями. Погребения с трупосожжением до XII в. составляют редкие исключения. Погребальный инвентарь и порядок его расположения в могиле тоже имеет свои местные чер-

ты. Культура V—VIII вв. предполагаемых жемайтов наиболее близка одновременной культуре земгалов. В IX—X вв. наблюдается влияние скальвов и куршей. Непрерывное развитие культуры жителей данной территории можно проследить с V по XIII в. Во 2-й половине IV в. она сложилась в юго-западной части ареала курганов с земляными насыпями, окруженными каменными венцами, с погребениями с трупоположениями I—IV вв. Эти курганы, распространенные на большой территории, являлись, видимо, погребальными памятниками предков жемайтов, земгалов и частично латгалов и селов.

Упомянутые факты указывают, что распад восточных (или центральных) балтов и образование племенных союзов (известных по письменным источникам IX—XIII вв.) был более длительным и сложным процессом. Он начался приблизительно на рубеже н. э. и завершился в середине I тысячелетия н. э. Среди этих племенных союзов был и жемайтский. С V—VI вв. можно определить территорию и проследить развитие культуры жемайтских племен до XIII в. Соседями жемайтов с востока и юга были аукштайты, на юго-западе — скальвы, с запада — ламатыйцы, на северо-западе — курши, на северо-востоке — земгалы.